

Selçuklular Zamanında Anadolu'da Türk İskânına Dair Bir İnceleme: Malatya Örneği

Tülay METİN¹

Özet

XI. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'ya gelmeye başlayan Oğuz Türkleri, söz konusu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu coğrafyayı kendilerine vatan edinmişlerdir. Bu yerleşme süresince Anadolu'daki yerleşim birimleri muhtelif tarihlerde Türk hâkimiyeti altına alınmıştır. Nitekim 18 Eylül 1102 tarihinde Danişmendliler tarafından ele geçirilen Malatya'da, bu tarihten itibaren kalıcı Türk egemenliğinin sağlandığı görülmektedir. Böylece Malatya, Danişmendlilerin elinde Türk ve İslâm kültürü vasıflarına bürünmeye başlamıştır. Sultan I. Kılıç Arslan tarafından 25 Ekim 1178'de Selçuklu hâkimiyetine geçtikten sonra bu gelişim devam etmiştir. Asırlardır Türk-İslâm geleneğinin biçimlendirdiği kültür öğelerini bünyesinde barındıran Malatya, bu dönemde Anadolu'da Türk medenî tarihinin oluşum ve gelişim sürecinde önemli bir role sahiptir. Bu makalede Anadolu Türk iskân tarihine kendi muvacehesinden ışık tutması amacıyla, Selçuklular devrinde sistemli ve düzenli bir şekilde uygulanan Türk iskânı, Malatya özelinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Anadolu, Türkiye, Malatya, İskân

A Research on Turkish Settlement in Anatolia during the Seljuqids Period: The Case of Malatia

Abstract

In the first half on IXth century, The Oghuz Turks, began to come to Anatolia this geography acquired their homelands, in the beginning from second half of the century. During this settlement, residential units in Anatolia have been taken under Turkish rule in the various dates. Thus, it is seen that the Turkish sovereignty permanently is observed in Malatia, seized by Danishments On September 18, 1102. So that, Malatia began to retreat into the qualities of Turkish and Islamic culture. This development continued to after Seljuqid rule by Sultan I. KılıçArslanon October 25, 1178. In centuries, Malatia, incorporated Turk-Islamic tradition, plays an important role in the process of formation and development of history of Turkish Civil. In this article, Turk sedentarizon, applied by systematic and orderly manner in the period of Seljuqid, examined the case of Malatia.

Keywords: Seljuqids, Anatolia, Turkey, Malatia, Settlement

¹Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Bolu-TÜRKİYE
E-posta: koyuncuoglu_t@ibu.edu.tr

Concordia civium murus urbium
Vatandaşlar arasında uyum, işte bir
şehrin surları budur.

Giriş

Türklerin Anadolu'ya gelmeleri vakası Türk tarihinin siyasî ve sosyal gelişmelere bağlı olarak pek çok yönde yeni bir safhaya geçişinin başlangıcıdır. Bilmedikleri yeni bir mekâna gelen Türkler kendilerine yabancı olan bu toprakları yurt edinmişlerdir. Karşılıklarına çıkan yeni toprakları benimseme, kendileştirme, iklime coğrafyaya uyum sağlama, eski halkla ilişkiler, sürecin belli başlı müşkilatı gibi görünmektedir. Ayrıca, Haçlı seferleri gibi bizzat Anadolu üzerinde derin etkiler bırakan dış saldırılar da göz ardı edilemez meselelerdendir. Elbette bütün bu yaşananların beraberinde getirdiği sıkıntıların oluşturduğu karışıklıklar Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerine mani olmamıştır. Mevcut ve yeni oluşturulacak yerleşim birimlerinde bilinçli bir şekilde başlatılan ve sürdürülen iskân ile Türk yerleşimi sağlanmıştır. Bu yerleşim yerlerinden biri de Malatya'dır. Anadolu'nun doğusunda bulunan Malatya şehri, ilkçağdan itibaren bulunduğu yerde meskûn olarak, bu bölgede siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olaylarda faaliyet göstermiştir. Bu nitelikleri haiz olması bakımından her dönem dikkat çeken özelliği ile tercih alanı olmuştur.

Yerleşim alanı olarak tarih sahnesindeki varlığı M. Ö. 8000 yılına kadar götürülen şehir, Türk hâkimiyetine kadar Hitit, Urartu, Asur, Roma, Emevî, Abbasî ve Bizans devletlerinin egemenliğinde kalmıştır. Tarih boyunca stratejik konumu itibarıyla daima rekabet sahası olmuş ve bu yönde meydana gelen mücadelelerin içinde bulunmuştur.

Birçok etnik unsurun ve beraberinde çeşitli kültürlerin, dinlerin yaşadığı Malatya'ya Türklerin yerleşmeleri ile yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye Selçukluları devrinde şehrin genel dokusu Müslüman Türk toplumun özellikleri ile yeniden şekillenmiştir. Bu şekillenmede Orta Asya Türk şehircilik geleneğindeki sosyal ve dinî koşullara bağlı olarak yaşanan değişim ve gelişim sürecinin etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber Danişmendlilerden ve Büyük Selçuklu Devletinden intikal eden kültürel akım şehrin yapılanmasında hissedilen en önemli tesir alanıdır.

Coğrafyanın Vatana Dönüşmesi: Malatya’da Türk İskânı

Danışmendli ve ardından Selçuklu hâkimiyeti ile kalıcı Türk iskânının sağlandığı Malatya ve civarında Türk varlığının izleri çok eskilere götürülmektedir.² İslâmiyeti kabul ettikten sonra Abbasî hizmetine giren Türkler, Anadolu’ya seferler düzenleyen İslâm kuvvetleri içinde yer almışlardır. VIII. yüzyıldan itibaren Bizans’a karşı düzenlenen gazalarda hilafet ordusunu teşkil eden Türk askerlerinin dışında Horasan, Harezm ve Türkistan’dan Anadolu’ya getirilen çok sayıda Müslüman Türk bulunuyordu. Türkistan gönüllüleri olarak zikredebileceğimiz Türkler, Anadolu’ya gelerek İslâmiyet uğrunda cihad yapmışlardır. İslâm kuvvetleri ile birlikte Anadolu’ya gelen bu gönüllü Türkler, İslâm orduları tarafından fethedilen Bizans şehirlerinde kalarak buraları Bizans’a karşı düzenlenen gazalarda askerî üs olarak kullandılar.³ Bazen de ele geçirilen yerlerde Müslüman nüfusu artırmak amacıyla fetihten sonra meftuh bölgelere getirilen Arap nüfusla birlikte Türkler de yerleştirdi. Abbasî halifesinin hassa ordusunu oluşturan Türk birlikler İslam-Bizans mücadelesinde uçları temsil eden Tarsus, Misis, Anazarba, Maraş, Adana, Göynük, Malatya, Diyarbakır, Silvan, Ahlat, Malazgirt ve Erzurum gibi hudud şehirlerine yerleştiriliyordu. Müslümanlar bu sırada önemli bir sınır şehri olan Malatya’ya hâkim olduklarında, şehri İslâm siyasetine uygun olarak yapılandıırken buraya büyük bir kısmı Türklerden oluşan halkı iskân ettirdiler.⁴

Abbasî halifesi Mansur, 139 (756-757) yılında Malatya’yı yeniden inşa ettirmek için Abdulvehhâb b. İbrahim ve Hasan b. Kahtabeyi liderliğinde Şam ve Cezire halkından yetmiş bin kişiyi Malatya’ya gönderdi. Ayrıca halife, Cezire halkından olan dört bin askeri Malatya’ya yerleştirdi. Yine halifenin emriyle, dönemin Cezire valisi Muhammed b. İbrahim tarafından Horasanlı bir grup Türk asker buraya yerleştirdi. Horasan askerlerinin

² XI. yüzyılda Doğu Anadolu’ya yapılan Türk akınlarından önce, Türklerin Anadolu’ya geldikleri belirtilir. M.Ö. VII. yüzyılın ortalarından itibaren M.S. VI. yüzyıl ortalarına kadar, çeşitli sebepler veya hallerde özellikle doğudan ve kuzeyden gelen Türk grupları Kimmerler, akabinde Sakalar (İskitler), Hunlar ve Sabar Türkleri ile yörede gerçekleşen yerleşme hareketlerinin olduğu ileri sürülür. Bkz. Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1946, s. 159-160, 163-164; A. Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK, 1972, s. 17; A. Sevim, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara: TTK, 2000, s. 33-35; İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 4. Baskı, İstanbul, 1997, s. 158-159; İ. Durmuş, *İskitler*, İstanbul: Kaynak Yay., 2007, s. 83; A. Yuvalı, “Fırat Havzasının Türk Tarihindeki Yeri”, *Türk Kültürü*, XXIV/273 (Ocak 1986), s. 2-3.

³ Sevim, *Anadolu’nun Fethi*, s. 35-37.

⁴ O. Turan, *Türkler Anadolu’da*, İstanbul: Hareket Yay., 1973, s. 28; O. Ünal, *Horasan’dan Anadolu’ya Türkiye Tarihine Giriş*, Ankara, 1980, s. 25 vd.

Malatya'ya yerleşmeleri ile birlikte daha önce Malatya'dan göç eden Müslüman halk şehre geri döndü.⁵

Halife Harun Reşid zamanında (786-809) Bizans, Malatya'yı geri almak istediye de bu girişiminde başarılı olamadı. Bu dönemde Abbasî uc kumandanlıkları birleştirilerek müstakil bir idarî bölge hâlinde yönetilmeye başladı. el-Avâsım (العواصم) adıyla oluşturulan bölgenin merkezi Malatya oldu.⁶ Anadolu'nun güney ve doğu kısımlarını kapsayan bu bölgede hususen Abbasî halifeleri Harun Reşid (786-809), Me'mun (813-833) ve Mu'tasım (833-842) zamanlarında Türklerin sayısı artmıştır.⁷

Bizans'a karşı müdafaa amaçlı olarak Abbasîler tarafından yerleştirilen Türklerden başka Bizans tarafından da Malatya ve çevresine Türklerin yerleştirildiği bilinmektedir. Nitekim Bizans İmparatorluğu, 755 yılında Balkanlardan Anadolu'ya geçirdiği Bulgar Türklerinden bir kısmını Tohma ve Ceyhan havzalarına yerleştirmiştir. Abbasîler de olduğu gibi Bizans'ın da amacı İslâm kuvvetlerine karşı Türkleri savaşçı unsur olarak kullanmaktı.⁸

Abbasî devletinin zayıflaması ve Bizans baskısının artması sonucu İslâm hudut teşkilâtı da çöktü. Malatya'da Müslüman nüfusun sayısını artırmak için düzenlenen Arapları ve Türkleri iskân siyaseti, Bizans'ın egemenliği ile sona ermek zorunda kaldı. Şehre ilk yerleşen Müslümanların bir kısmı öldürüldü, kurtulanların da şehirden göç etmekten başka çareleri kalmadı.⁹

⁵Süryanî Mihail Vekainâmesi, I, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK'da yayınlanmamış nüsha, s. 95; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK, 1999, s. 199; Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldan*, Thk. Selahaddin el-Müneccid, Kahire, 1956, s. 223, Çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 268-270; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. V, Thk. Halil Me'mun Şiha, Beyrut, 1965-66, s. 500, Türkçe Çev. Y. Apaydın, C. V, İstanbul, 1986, s. 407; İbnŞihne, *ed-Dürü'l-Muntehab fi Tarihi Memleketi Haleb*, Nşr. Yusuf b. Elyan Serkised-Dımaşkî, Beyrut, 1909, s. 195-196; İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb*, C. I, Nşr. F. Sezgin, Frankfurt, 1986, s. 265-269; H.D. Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul, 2000, s. 85; İbn Tagrıberdi, *en-Nücum en-Nücumu'z-Zâhire fi Mısve'l-Kahire*, I, Thk. Cemâleddin Şeyyâl Fehim Muhammed Şeltut-İbrahim Ali Tarhan, Kahire, 1929, s. 324, 337-338, 340; Honingmann, "Malatya", *IA*, VII, İstanbul, MEB Yayınları, 1997, s. 233; N. Göyünç, *Malatya'dan Görüş*, İstanbul, 1985, s. 7; E. W. Brooks, "Byzantines and Arabs in the Time of the Abbasids", *The English Historical Review*, Vol. 16, No. 61 (1901), s. 89.

⁶Honingmann, "Malatya", *EI*, s. 230.

⁷K.Y. Koprıman, "Abbâsiler Zamanında Bizans Sugûrunda Türklük Faaliyetleri", *Makaleler*, Yay. Haz. E.S. Yalçın, A. Çetin, Ankara: Berikan Yay., 2005, s. 336.

⁸M.H. Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I*, İstanbul, 1944, s. 167.

⁹S. Mihail, I, s. 216-217; İbnü'l-Esir, VIII, s. 296, Türkçe terc. VIII, s. 247; İbn Şihne, *a.g.e.*, s. 197; Honingmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul, 1970, s. 70, 71; Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yayınları, 2005, s. 467.

Malatya, Erzurum, Tarsus gibi serhat şehirlerinin halkı büyük kayıplara uğradı. Bilhassa X. yüzyılda Bizans'ın katliamcı ve işgalci tavrı ile neredeyse boşalan bu şehirlere Balkanlardan Peçenekler ve Rumlar nakledildi. Bu nakiller arasında en önemlisini güneyden getirilip Malatya ve havalisine yerleştirilen Süryanî nüfus teşkil ediyordu. Böylece Ermenilerin güneyinde kalan Süryanîler, kuzeye doğru yayılma imkânı bulmuşlardı.¹⁰ Ancak XI. yüzyılda, Doğu Anadolu'da Araplara karşı üstünlük sağlayan Bizans'ın karşısına bu defa Selçuklu Türkleri çıktı. İleride Anadolu'yu yurt edinme amacıyla bir keşif mahiyetinde olmak üzere Çağrı Bey öncülüğünde 1016-1021 yılları arasında Anadolu'ya akınlar düzenlendi.¹¹ Bu akınlar ileride Anadolu'ya yapılacak olan ciddi seferler için Türklerin bu toprakları daha iyi tanımalarını sağlaması açısından son derece önemlidir.

Coğrafyayı Vatanlaştıran Fetih: Selçuklu Fethi Sonrasında Malatya'da Türk İskânı

Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey döneminde devlet kontrolünde gerçekleşen Türk akınları, Doğu Anadolu'da etkili olmaya başladı. 1058 yılında Türkler, Malatya'ya girdilerse de burada her hangi bir Türk yerleşmesi görülmedi. Bir süre şehirde kalan Türk kuvvetleri, aldıkları ganimetlerle buradan ayrıldılar. Bu tarihten sonra süratle devam eden akınların, Malazgirt zaferinin ardından mahiyetinin ve maksadının değiştiği görülmektedir. Bundan böyle Türkler, geçici ve kesin yerleşmekten uzak hareketlerin aksine Anadolu şehirlerini yurt edinme amacıyla fethetmeye yönelik uygulamalarda bulundular. Bu bağlamda Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ile Danişmendliler arasında rekabet sahası haline gelen Malatya'ya ilk teşebbüs Selçuklulardan oldu. I. Kılıç Arslan, 1097 yılında Malatya'yı kuşatsa da Haçlıların İznik önlerine gelmelerinden dolayı şehri almaya muvaffak olamadı. Nihayet Malatya, 18 Eylül 1102 tarihinde Danişmendliler tarafından fethedilerek Türk hâkimiyetine girdi.¹² Danişmendli Gümüştekin Ahmed Gazi, Malatya'yı fethettikten sonra şehre

¹⁰ O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1997, s. 231-232.

¹¹ İ. Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 259-274.

¹² S. Mihail, II, s. 47; Abû'l-Farac, II, s. 342; *Anonim Süryanî Vekayinâmesi (Anonymous Chronicle)*, İng. çev. A. S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anony mous Syriac Chronicle", *JRAS*, Londra 1933 (January), s. 75; Çev. Vedii İlmen, *I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, İstanbul, 2005, s. 16; İbnü'l-Esir, X, s. 300; terc. X, s. 247-248, İbn Şihne, *a.g.e.*, s. 197; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Çev. Fikret İşıltan, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1992, s. 31-32; Irene Melik off, "Dānīshmendīds", *The Encyclopededia of Islam*, II, Leyden, 1965, s. 110; Abdülkerim Özaydın, "Dānīshmendliler", *TDVİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 470; Sefer Solmaz, "Dānīshmendliler", *Türkler*, C. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 432.

Türk muhafızlar yerleştirerek Vasil adlı yerli bir Hıristiyan'ı vali tâyin etti.¹³ Fetihten sonra şehrin elde tutulmasını sağlamak amacıyla kaleye yerleştirilen muhafız askerler, şehrin ilk Türk nüfusunu oluşturmaktaydılar. Bunların evladı da şehrin en eski ve yerli sâkinleri olmuşlardır.¹⁴ Bu tarihten itibaren şehirde Türk nüfusunun arttığı anlaşılmaktadır.

Gümüştekin Ahmed Gazi'nin 1105 yılında vefat etmesinin ardından küçük oğlu Yağısıyan, Malatya'da hüküm sürmeye başladı. Böylece şehirde yönetim tamamen Türklerin eline geçti ve buna bağlı olarak Türk iskânı hız kazandı.

Malatya, 1124 yılında Danişmendli Emîr Gazi ile damadı Selçuklu sultanı I. Mesud tarafından kuşatıldığı vakit şehirde dayanılmaz bir kıtlık başladı. Bu nedenle halktan bir kısmı şehri terk etmek zorunda kaldı. Kalanların da pek çoğu açlıktan kırıldı. Bununla birlikte baş gösteren veba salgını da nüfus kaybına neden olan diğer bir etkeni.¹⁵

Selçuklu hâkimiyetinin ilk yıllarında muhtelif Türk gruplarının Anadolu'ya göçü sırasında Malatya'ya yerleşen kitleler oldu. Bu tarihlerde Malatya'da nüfusun arttığı izlenmektedir. Bu artışın sebeplerinden biri de başka yerlerden insanların şehre getirilmesidir. Nitekim 1137 yılında Sultan I. Mesud, Adana'yı ele geçirdiğinde burada bulunan Hıristiyan piskopos ile birlikte şehir halkını Malatya'ya götürdü.¹⁶ Buraya iskân ettirilen nüfusun Müslüman veya Gayrimüslim oldukları bilinmemektedir.

Özellikle Selçukluların Malatya'ya hâkim oldukları 1178 yılından itibaren yoğun bir şekilde şehre Türk göçleri başlamıştır. Söz konusu tarihte II. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı muhasara ettiği sırada Malatya'da meydana gelen kıtlık neticesinde halk, açlıktan muzdarip oldu. Süryanî Mihail, bu yüzden Hıristiyan halkın şehri terk ettiğini ifade etmektedir.¹⁷ Bu durum şehirde Türk nüfusun diğer gruplara sayıca üstünlük sağladığının delilidir. Anlaşıldığı gibi, sayı bakımından XII. yüzyılın ortalarına doğru yerli Hıristiyan nüfus ile hemen hemen eşit durumda olan Türk nüfusu, Malatya'da Selçuklu hâkimiyetinin kesinlik kazandığı XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla artmıştır.

¹³ S. Mihail, II, s. 48.

¹⁴ T. Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler/Kentliler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu I*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 291.

¹⁵ S. Mihail, II, s. 82, Abû'l-Farac, II, s. 359; *Anonim Süryanî Vekayinâmesi*, İng. terc. s. 90; Türkçe terc. s. 31.

¹⁶ Abû'l-Farac, II, s. 374.

¹⁷ S. Mihail, II, s. 251.

XII. yüzyılın sonlarına doğru doğudan batıya doğru ilerleyerek Kilikya bölgesine gelen Türkmenlerden bir grup Malatya'ya girdi. Bu sırada bölgede kıtlık ve pahalılığın meydana gelmesinin, nüfusun artması ile alakalı olduğu düşünülmektedir.¹⁸

Selçuklular zamanında her ne kadar kıtlık veya salgın hastalıklar sebebiyle nüfusta azalma olduğu görülmüşse de Malatya'nın nüfusu bu olumsuz durumlardan çok fazla etkilenmedi.¹⁹ Şehrin, halkın refahı ve rahat yaşama koşullarına elverişli bir mekânda kurulmuş olması ve etrafının surlarla çevrili olmasından dolayı emniyet sorunu yaşanmaması iskânî cazib kılan âmiller arasındadır.²⁰ Bununla birlikte Malatya'nın bu dönemde önemli ticaret yollarının merkezinde olmasına bağlı olarak meydana gelen ticarî canlılık da nüfusun artmasını sağladı.

Selçuklular döneminde Malatya'da yaşadıkları bilinen Türk gruplarından biri Ağaç-erilerdir. Malatya-Maraş-Elbistan arasında yer alan ormanlık bölgede yaşayan ve eşkıyalıkla tanınan bir kabile olarak zikredilen Ağaç-erilerin Selçuklu Türklerinden önce Anadolu'ya geldikleri bilinmektedir.²¹ 465-66 yıllarında gerçekleşen bir akında Sabirler tarafından göçe zorlanan Ağaç-eriler, Doğu Anadolu'ya gelmişlerdir. Ağaç-eri uruğunun, Paikuli bölgesinde bulunan bir Sasanî kitâbesinde adları geçmektedir. Bunların diğer bir kısmı, Moğollar geldiğinde Tebriz'den Kazvin'e giden yolun doğusundaki Halhal mevkiinde hâkim zümre olarak gösteriliyor. Z. V. Togan, VII. yüzyılda Arap kayıtlarında Halhal'a yakın yerlerde yaşayan Deylemiler ile beraber zikredilen Gayrimüslim Türk unsurunun Ağaç-eriler olabileceğini ileri sürmektedir.²²

Reşidüddin, Ağaç-eri isminin eski zamanlarda mevcut olmadığını ve Ağaç-erilerin Oğuz kavminden olduklarını belirtir. Ağaç-erilerin ormanlık bölgede yurt tuttıkları için "Ağaç-eri", yani "orman adamı" adını aldıklarını da ilave eder.²³ İbnBîbî ile Ebû'l-Ferec de Ağaç-erilerin Maraş ve Malatya

¹⁸ S. Mihail, II, s. 277; Abû'l-Farac, II, s. 440; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları; 1998, s. 215; Aynı yazar, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 175.

¹⁹ F. Ş. Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/26 (1991), s. 27-57; G. Ö. Bezer, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtlık", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 3 (2000), s. 7-22.

²⁰ Y. Koç, "Anadolu Selçukluları Döneminde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 241.

²¹ M. H. Yinanç, "Maraş Emirleri", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 8/85 (1341), s. 94; Togan, *a.g.e.*, s. 163; Aynı yazar, "Azerbaycan," *İA*, II, s. 98.

²² Togan, *a.g.e.*, s. 163; Aynı yazar, "Azerbaycan," *İA*, s. 98-99.

²³ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, C. I, Nşr. Muhammed Ruşen-Mustafa Musevî, Tahran, 1373hş., s. 54.

bölgesinin ormanlık alanlarında yaşadıklarını ifade ederek, Reşidüddin'in vermiş olduğu bu bilgiyi teyid ederler.²⁴

C. Cahen ise Ağaç-erilerin, Moğol istilâsı ile bir kısmının Antakya'nın güneyine ve Halep'e giderek buralara yerleşen Suriyeli Türkmenler olabileceğini yazmaktadır. Cahen, Ağaç-eriler hakkında bilgi verirken bunların vahşi insan olduğunu, ne kasaba ne kaleye sahip, her zaman çadırdaki yaşayan, çok fazla koyun, keçi ve ineğe sahip olan, çobanlıkla uğraşan, ziraat yapmayan ilkel insan olduklarını belirtmektedir.²⁵

Ağaç-erilerin, Sultan Rükneddin Süleymanşah'ın 1202 yılında düzenlediği Gürcistan seferine iştirak ettikleri bilinir. Ağaç-eri askerleri, sultanın kardeşi Elbistan Meliki Mugiseddin Tuğrul Şah'ın maiyetinde bu sefere katılmışlardır.²⁶

Ağaç-eriler, Malatya'da yoğun olarak 1255'lerden itibaren katıldıkları çeşitli faaliyetlerde görülürler. Dönemin kaynaklarının ifadesiyle bu tarihlerde Malatya'nın adeta dağları, tepeleri, vadileri Ağaç-eriler ile dolmuştu.²⁷ Ebû'l-Ferec'in Malatya halkının çaresizlikten çocuklarını Ağaç-erilere satmaya başladıklarını ifade etmesinden bir süre sonra Ağaç-erilerin şehrin içine girdikleri anlaşılmaktadır.²⁸

Faruk Sümer, Ağaç-erilerin yaşadıkları coğrafi hususiyetler sebebiyle kendilerine Ağaç-eri (orman insanı) denildiğini söyleyerek, 1240 yılında Malatya civarında vuku bulan Baba İshak isyanında rol oynayan Türkmenler ile Ağaç-eri Türkmenleri arasında bir bağlantı kurmaktadır. Bugün ise Türkiye'nin çeşitli yerlerinde yaşayan Tahtacı olarak bilinen zümre ile Ağaç-eriler arasında bir münasebet kurulur. Zira mana bakımından benzer olan "ağaç-eri" istilahının zamanla "tahtacı" istilahı şekline dönüşmüş olabileceği bu fikri güçlü kılmaktadır. Bununla birlikte Tahtacıların Alevilik inancına yakın olmaları Ağaç-erilerin yaşadıkları bölgede cereyan eden Baba İshak isyanına dâhil olduklarının en büyük kanıtlarındandır.²⁹

²⁴İbnBîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyyefî'l-Umûri'l-Alâiyye*, Tıpkı Basım, Önsöz ve Fihristi Haz. Adnan Sadık Erzi, Ankara: TTK, 1956, s. 618; Abû'l-Farac, II, s. 564.

²⁵ C.Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, 3. Baskı, İstanbul: E Yayınları, 1994, s. 155; Aynı yazar, *The Formation of Turkey The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, İng. çev. P. M. Holt, London, 2001, s. 80-81.

²⁶ Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âli Selçuk (Histoire Des Seldjoucides D'Asie Mineure)*, Nşr. M. Th. Houtsma, Leyden, 1902, s. 57.

²⁷Abû'l-Farac, II, s. 564-5; Ebül-Ferec, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, Çev. Ş.Yaltkaya, İstanbul, 1941, s. 30-31; F. Sümer, "Ağaç-Eriler", *Belleten*(1962), XXVI/103, s. 524.

²⁸Abû'l-Farac, II, s. 565; *Tarihi Muhtasarüddüvel*, s. 31.

²⁹ Sümer, "Ağaçeriler", *TDVİA*, I, İstanbul, 1988, s. 460; A. Selçuk, *Ağaçeri Türkmenleri Tahtacılar*, IQ: İstanbul, 2008, s. 33-37.

Selçuklular döneminde Malatya'ya yerleşen bir diğer Türk kitlesi Germiyanoğulları'dır. Germiyanlıların, ilk Selçuklu muhacereti esnasında Anadolu'ya gelen Türkmen gruplarından Avşarlara mensup oldukları zikredilmektedir.³⁰ Anadolu'nun muhtelif yerlerine yerleşen Avşarlar, birçok köye Avşar veya Afşar ismini verdikleri gibi bir kısım dağ, yayla, akarsu adları da bu boy adıyla anılmaktadır. XVI. yüzyıla ait kayıtlarda Malatya'da mevcut olduğu anlaşılan Avşar isimli yere rastlanılmaktadır.³¹ İbn Bîbî'de Germiyanî olarak geçen Türk aşiretinin, Moğol istilâsı önünden kaçarak Harezm hükümdarı Celâleddin Mengüberti ile Anadolu'ya geldikleri tahmin edilmektedir.³² Selçuklu Devleti hizmetine giren Germiyanlılar, Baba İshak isyanında Selçukluların yanında yer almışlardır.³³ Bu isyan vesilesiyle Germiyanlılardan ilk tarihî şahsiyet olarak Alishir oğlu Muzafferiddin'i görmekteyiz. Selçuklu idaresi, Malatya'ya kadar uzanan Baba İshak hareketini bastırmak üzere kahramanlığı ile tanınan Malatya sübaşısı Alishir oğlu Muzafferiddin'i görevlendirdi. Muzafferiddin ile birlikte Malatya'da ikâmet eden Germiyanlılar, isyancılara karşı mücadele ettiler.³⁴ Bu tarihten kısa süre sonra Eyyûbîlerin Meyyafarikin yöneticisi el-Melik el-Muzaffer Şihabeddin Gazi b. el-Âdil'in Hısnıkeyfa meliki Melik el-Muazzam Turanşah b. es-Salih ile aralarında yaşanan savaşta Germiyanlıların, Harezmlilerle birlikte Melik Gazi'nin safında yer aldıkları görülmektedir.³⁵

1283'lerde teşekküle başlayarak Kütahya civarında beylik kuran Germiyanlıların hangi tarihte Malatya'dan batıya göç ettikleri kesin olarak bilinmemektedir.³⁶ Ancak Muzafferiddin'in oğlu Kerimüddin Alishir'in 1264 yılında Konya'da öldürülmesi³⁷ ve 1277'de Cimri hâdisesinde Germiyanlıların bulunmaları, onların 1260'lardan sonra Malatya'dan ayrıldıklarını göstermektedir.³⁸ Bütün bunlara rağmen Germiyanlıların bir aşiret olarak hepsinin mi yoksa onlardan bir kısmının mı göç ettikleri

³⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 4. Baskı, Ankara: TTK, 1988, s. 39; Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1972, s. 35; M. Beşir Aşan, *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)*, Ankara, 1989, s. 100.

³¹ Refet Yinanç, Mesut Elibüyük, *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Ankara, 1983, s. 175; F. Köprülü, "Avşar", *İA*, II, s. 37.

³² İbnBîbî, s. 506-507.

³³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 39; M. Ç. Varlık, "Germiyan Oğulları", *DGBİT*, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, s. 487.

³⁴ İbnBîbî, s. 501.

³⁵ İbnBîbî, s. 506-507.

³⁶ Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 35; Yinanç, *a.g.e.*, s. 168-169; M. Ç. Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara, 1974 s. 21; Varlık, "Germiyan Oğulları", *DGBİT*, s. 487-488.

³⁷ İbnBîbî, s. 642.

³⁸ İbnBîbî, s. 698-699, 728.

hususunda kesin bir bilgi mevcut değildir. Malatya civarında Germiyan veya Alişir'e yakın yer isimlerinin bulunması Germiyan Türklerinin yörede kalan izleridir.³⁹ Mamafih Germiyanlıların taşıdıkları ismi Malatya'ya yerleştikten önce mi, sonra mı aldıkları bilgisi henüz net olarak tespit edilememiştir. Urfalı Mateos Vekayinâmesinde Germiyan (Garmin) adlı yer isminin bulunması Germiyan Türkmenlerinin bu adı Malatya'ya geldikten sonra aldıkları fikrini güçlendirmektedir.⁴⁰ Bununla birlikte Germiyanlıların geldikleri Türkistan'daki Germ şehrinde dolayı bu adı aldıkları da düşünülmektedir. Ayrıca Germiyanlıların Fars ve Kirmân havalisinden Malatya'ya gelmiş olabilecekleri ileri sürülmektedir.⁴¹

Ağaç-eriler ve Germiyanlılardan başka Malatya ve civarında rastlanılan bir diğer halk kitlesi Tatarlardır. XIII. yüzyılda Moğol istilâsı sırasında Anadolu'ya gelip Hülagü ve ondan sonra başa geçen Hanlar tarafından, Selçukluları tazyik için Anadolu sınırlarına yerleştirildikleri rivâyet edilen Kara Tatarlar, Moğol veya Türkmen olarak addedilmektedirler. Münecimbaşı Ahmed, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'in Kara Tatarları Sivas, Kayseri, Amasya ve Malatya civarına yerleştirdiğini ve onların her türlü mükellefiyetten muaf tutulduklarını kaydetmektedir.⁴² Ankara savaşında Timur'un ordusuna katılan Kara Tatarlardan sayıları yaklaşık otuz-kırk bin ile altmış bin arasında olan çadır halkı, Timur tarafından Maverâünehir sınırına yerleştirilmek üzere göçürülmüşlerdir. Bunlardan bir kısmının Anadolu'da kaldıkları bilinmektedir.⁴³ Tatarları, Kara Tatarlar, Ak Tatarlar ve Vahşi Tatarlar olmak üzere üç gruba ayıran Z. V. Togan, Moğol boylarından olan Suriye sınırındaki Sunitlerle beraber Ak Tatarlardan bir kısmının Uyratlar ve Sulduzlardan bir grup ile Malatya ve Harput taraflarına yerleştiğini ifade etmektedir.⁴⁴ Sulduz boyundan olan Emîr Çoban'ın atalarının mâlikanesi olan Malatya'nın Sulduz beylerinin ıktâ olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵

³⁹Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, s. 57, 214, 463.

⁴⁰Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162), Çev. Hrant Andreasyan, 3. Baskı, Ankara: TTK, 2000, s. 267.

⁴¹Köprülü, *a.g.e.*, s. 35; Varlık, *a.g.e.*, s. 2, 8.

⁴²Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camii'd-Düvel, Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, Çev. A. Ağırakça, İstanbul: İnsan Yay., 1995, s. 147.

⁴³Togan, *a.g.e.*, s. 271, 471, nr. 398b; F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, 5. Baskı, İstanbul, 1999, s. 184-185; J. P. Roux, *Aksak Timur İslamın Kutsal Savaşçısı*, Çev. Ali Rıza Yalt, İstanbul, 1994, s. 146. Johannes Schiltberger, Yıldırım Bayezid'in ordusunda yer alan 30 bin Ak Tatarın savaş esnasında Timur'un tarafına geçtiğini belirtmektedir. Bkz. Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çev. T. Akpınar, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 1997, s. 66.

⁴⁴Togan, *a.g.e.*, s. 237; C. Kanat, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XV, İzmir, 2000, s. 107-110.

⁴⁵Togan, *a.g.e.*, s. 288, 475.

Vatanın Türkiyeleşme Süreci: Malatya'nın Bir Türk Şehri Haline Gelmesi

XIII. yüzyılın ortalarında Türkiye Selçuklularının kale, köy ve çiftlik mülkleri dışında 100 şehri olduğunu belirten St. Quentinli Simon, bu şehirlerin arasında Malatya'yı da saymaktadır. Simon, Malatya'ya Aziz Gregorius'un vatanı dendiğini ve şehrin son derece bolluk içinde olduğunu ifade etmektedir. Yine 25 beylik (regalis) merkezinden söz eden yazar, bunlardan birinin Malatya olduğunu belirtir.⁴⁶ İbn Bîbî'yi incelediğimizde 30 civarında şehirden söz etmemiz mümkündür. Araştırmacıların genel olarak bu sayıda hemfikir oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁷

Roma döneminde Anadolu sahasında kurulan pek çok şehir başlangıçta askerî garnizon (kastra=kale şehir) olarak kurulmuştur. Ancak bu şehirler, bilhassa Bizans devrinin başlarında şehir hayatının canlanmasıyla gelişme göstermişlerdir. Buna mukabil geç Bizans döneminde pek çok şehir küçülerek savunma imkânları güçlü kastra özelliği kazanmaya başlamıştır. Malatya'nın ise kastra şeklinde yapılandığı Roma döneminden itibaren, Türk egemenliğine kadar bu özelliğini koruduğu görülüyor. Türklerin yerleşmesi ile Türk devrinin başladığı şehirde diğer Bizans kastralarında uygulanan yeni düzenlemelerin yapıldığı muhakkaktır.⁴⁸

Türklerin Anadolu'ya gelerek birçok şehirde⁴⁹ olduğu gibi Malatya'da da hâkimiyet kurup idarelerini oluşturmalarından sonra eserleri ve izleri bugüne gelebilen şehirleşme süreci başladı. Türkler, Anadolu'ya geldiklerinde önce Bizans döneminin kalelerine yerleştiler. Orta ve Doğu Anadolu'da Bizans şehirleri, şehir niteliğinden uzaklaşarak küçülmüş, gerilemiş, fakirleşmiş ve adeta köyleşmeye yüz tutmuştu.⁵⁰ Bizans

⁴⁶Simon de Saint Quentin, *Bir Keşifin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev. E.Özbayoğlu, Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006, s. 49.

⁴⁷ İ.H. Uzunçarşılı XIII. yüzyıl ortalarında Selçuklu vilâyetlerinin sayısının otuzdan fazla olduğunu belirtir. Bkz. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 4. Baskı, TTK: 1988, s. 119; T. Baykara da Selçuklu şehirlerinin adını liste şeklinde kaydederek takriben otuz kadar şehrin bulunduğundan söz etmektedir. Bkz. "Türkiye Selçuklularında İdarî Birim ve Bununla İlgili Meseleler", *Vakıflar Dergisi*, XIX (1985), s. 56-60; Aynı yazar, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: IQ, 2004, s. 133-136.

⁴⁸ Baykara, "Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirli/Kentliler", s. 277.

⁴⁹ Türkler, İznik, Konya, İzmir, Çankırı, Sivas, Kayseri, Niksar, Tokat, Divriği, Erzincan, Şebinkarahisar, Bayburt, Erzurum, Ahlat, Harput, Bitlis, Mardin, Hasankeyf, Diyarbakır, Silvan gibi çok sayıda Anadolu şehrinde ilk beylik ve devletlerini kurarak şehir teşkilâtlanmasını oluşturmuşlardır. Koca, "Diyâr-ı Rûm'un (Roma Ülkesi=Anadolu) "Türkiye" Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü", *SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23 (2007), s. 23.

⁵⁰ D.Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, VII (1968), İstanbul, s. 56-57.

kalelerinin çoğu sarp ve alanları küçük idi. Malatya ise çok sayıda nüfusu alabilecek geniş özellikte bir şehirdi. Bizans zamanında bir sınır şehri olan Malatya, bu dönemde sur içinde bulunan savunma yapıları gelişmiş eyâlet merkezi idi.⁵¹

Bizans devri Anadolu şehirleri tıpkı Ortaçağ Avrupasının şehirleri gibi güvenlik amacıyla etrafı surlarla çevrilmiş, hendeklerle korunan kapalı alanlar olup kasaba görünümündeydiler.⁵² Anadolu Türk şehirlerinde de aynı uygulama devam etti. Ancak şehrin fizikî olarak surlarla çevrilmesi hâdisesi Türklerin, Anadolu'ya geldikten sonra uyguladıkları veya Bizans'tan öğrendikleri bir husus olmayıp Orta Asya Türk şehir hayatında görülen bir yapılanmaydı.⁵³ Zîra Göktürklerde tarım yapmak amacıyla kurulan köyler zamanla şehir düzeyine yükseldi. Şöyle ki ziraat alanı olarak kullanılan bu yerleşmeler etrafı surlarla çevrilerek şehir niteliği kazandılar. VIII. yüzyılda müşahede edilen, tarıma bağlı olarak oluşturulan bu şehirlerde aynı yüzyıldan itibaren ticaret de görülmeye başladı. Bu konuda bilgi veren seyyah Temim b. Bahr, VIII. yüzyıl sonunda gittiği Uygur şehri Beşbalık'ta ticaret ve ziraat ile uğraşıldığını ve şehrin etrafının surlarla çevrili olduğunu bildirmektedir.⁵⁴

Anadolu'da Türk hâkimiyetinin kalıcı olmasıyla kapsamlı bir yerleşim politikası uygulandı. Selçuklu ve Türkmen beyleri Türk hâkimiyetinin kalıcı ve kuvvetli olması için sistemli imâr ve iskân politikasıyla işe başladılar. Zaman içinde Bizans kalelerinde ve çevrelerinde önemli gelişmeler oldu. Buna ilâveten Bizans döneminde silik olan ancak ulaşım imkânlarının ve

⁵¹ W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul: MEB Yayınları, 1960, 347; Darkot, "Malatya", *İA*, VII, İstanbul: MEB Yayınları, 1997, s. 229; Malatya daha Romalılar döneminde Eski Malatya denilen Battal Gazi'ye taşınarak askerî karargâh olarak kurulup etrafı surlarla çevrilmiştir. Bkz. R. Knox M'Elderry, "The Legions of the Euphrates Frontier", *The Classical Quarterly*, 3/1 (1909), s. 45-46.

⁵² H. Pirene, *Ortaçağ Kentleri*, Çev. Şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 48; M., "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Şehirleşmesi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S: 16 (2003), s. 61.

⁵³ F. Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara: TTK, 1994; M.Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977, s. 72vd.; İ. Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara, 1987, s. 110-113; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş, Türklerde Köy ve Şehir Hayatı*, C. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1978, s. 175vd.; T. Baykara, "Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir", *İ. Ü. Edebiyat Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*, VI (1975), s. 75; Y. Can, "Anadolu Öncesi Türk Kenti", *Türkler*, C. III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 220vd.

⁵⁴ V.Minorsky, "Tamim b. Bahr's Journey to the Uighurs", *BSOAS*, 12/2 (1948), s. 295.

rahat yaşama şartlarının elverişli olduğu iskân yerleri de canlandırıldı.⁵⁵ Hayatın devam ettiği mevcut Bizans şehirlerinin adı Türkçeleştirildi. Aynı zamanda şehir hayatının söz konusu olmadığı yerlere ise yeni isimler verildi. Adı Türkçeleştirilmiş şehirler arasında Malatya da yer almaktadır. Şehir hayatının var olduğu Malatya, Bizans dönemi “Melitene” adının Türk hâkimiyeti ile Türkçeleşmiş halidir.

Danişmendliler ile Türk egemenliğinin başladığı Malatya’da bu dönemde şehirleşmeye Türk tarzı tam anlamıyla hâkim olamasa da şehir, canlılığını ve parlaklığını gelişerek sürdürdü. Şöyle ki Anadolu’da fethedilen bir takım şehir ve kalelerin idareleri, o bölgenin emîrine veya sultanına tâbi olmak üzere yerli Hıristiyan reisleri elinde bırakıldı. Maraş, Urfa ve Malatya şehirleri bunların başında geliyordu. Ele geçirilen şehirlerin idarî kolaylık bakımından yerli Hıristiyanlar tarafından idare edilmesi daha faydalı görüldü.⁵⁶ Ancak bu durum daha önce bahsedildiği gibi fazla uzun sürmedi. Bununla birlikte kaynaklar, Danişmendlilerin 1124 yılında Malatya’ya tekrar hâkim olduktan sonra şehirde imâr faaliyetlerinin yapıldığından söz etmektedirler.⁵⁷ Ancak bu yapılanmanın Malatya’daki Türk şehircilik teşkilâtının oluşması açısından bir başlangıçtan ibaret olduğu düşünülebilir.

Sultan I. Alâeddin Keykubâd döneminde Selçuklu şehir hayatında bazı gelişmeler oldu. Selçuklu şehirleri siyasî, askerî, ticarî ve demografik koşullara bağlı olarak sur dışına yayılmaya başladılar. Bu dönemdeki imâr faaliyetlerinde yaklaşan Moğol tehdidinin ortaya çıkardığı siyasî ve askerî koşullar da göz önünde bulunduruldu. Moğol tehlikesine karşı Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan, Amasya şehirleri ile birlikte Malatya’nın da surları tamir ve tahkim edildi.⁵⁸

Şehirten Mahalle’ye Vatanda Yer Tutmak: Malatya’da Türk Mahallelerinin Oluşumu

Anadolu şehirlerinde camilerin, mescidlerin, medreselerin ve zâviyelerin etrafında zamanla Türklerin yaşadıkları mahalleler oluştu. Türk

⁵⁵ T. Baykara, “Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri”, *I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler*, I. Cilt, Konya, 2001, s. 150; XIV. yüzyıl şairlerinden Erzurumlu Mustafa Darir, Türklerin Anadolu’daki kale-kentlerini geliştirip şehre dönüştürmelerini yaptığı bir benzetmede şöyle belirtmiştir; “Söylemişdür Darir Türki dilin – Sec’ini (kafiye) Şi’rineşi’ar (alâmet, işaret) itmiş.-Tercüme kıldı ne ziyan itti.-Bir hısnkal’a-yıdı şar (şehir) itmiş”. Bkz. S. Koca, ““Diyâr-ı Rûm”un”, s. 22.

⁵⁶ M. H. Yinanç, *a.g.e.*, s. 156.

⁵⁷ S. Mihail, II, s. 82-83; Abû'l-Farac, II, s. 359.

⁵⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 333.

iskân politikasının doğal sonucu olarak ortaya çıkan bu mahalleler gittikçe büyüyerek şehrin hemen hemen bütününe yayıldılar.

Türk beyleri, hâkim oldukları yerlerde Türkleşmeyi sağlamak amacıyla eski yerleşim yerlerinde Türk mahalleleri oluşturarak yeni Türk şehirlerini meydana getirdiler. Ancak bazı şehirler eski yerleşim yerlerine değil de oraya yakın başka bir mekânda kurulmuşlardır. Türklerin kurdukları şehirler ile eski yerleşim yerlerinde devam eden şehirler arasında her hangi bir yapısal fark bulunmamaktadır. Roma veya Bizans izlerinin neredeyse tamamen ortadan kalktığı Anadolu şehirleri her bölgede benzer özellikleri taşımaktadırlar.⁵⁹ Malatya’da Selçuklular döneminde yerleşim alanı, büyük ölçüde bugün Battalgazi ilçesi olarak bilinen mekânda, surların içinde kalan kısım oldu.

Müslüman Türk şehirlerinin genel fikir olarak camiler etrafında şekillendiği düşünülmektedir. Şehirlerin çekirdeğini oluşturan mahallelerin ibâdet yerleri etrafında oluşturulması da bir bakıma bu kanıyı doğrular niteliktedir. Şöyle ki ibtidai şehir yapılanmasında bunu söylemek mümkün olsa da, zamanla Selçuklu şehirlerinde dinî mekânların sur dışına taşmasıyla bunların etrafında yeni mahallelerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Fakat bu durum yeni bir şehirleşme faaliyetinin başladığını göstermez. Malatya’da Selçuklu döneminin bilinen en eski ve en önemli yapısı olan Ulu Cami, Malatya surlarının içinde şehrin doğusuna yakın bir mevkîde inşa edilmiştir. Şehrin diğer yapıları büyük ölçüde caminin yakınında yer almıştır. Yerleşim ise surlar içinde olmak üzere batıya doğru genişlemiştir.

Selçuklu mahallelerinin fizikî yapısı İslâm şehirlerinde olduğu gibi yan yana sıralanmış vaziyette idiler.⁶⁰ Genel olarak çarşıya bağlantının sağlanabilmesi için yakın mahallelerin dışında, evlere ulaşan sokaklar, dar ve çıkmaz sokak olarak tarif edilmektedir.⁶¹ Selçuklular döneminde geniş şehir yapılanmasının varlığı ve demografik açıdan yoğunluğun yaşandığı bilinmektedir. C. Cahen, Malatya’nın çeşitli konutlara sahip, büyük bir şehir olduğunu söylemektedir.⁶² Malatya’da tespit edilen Atabey adında bir mahalle bulunmaktadır. Selçuklu atabeylerinden birinin adından mülhem buraya Atabey Mahallesi adı verildiği anlaşılmaktadır. Şehirde aynı isimli bir mescidin bulunması, iki mekânın da aynı kişiden bu adı aldığını

⁵⁹Kuban, a.g.m., s. 54.

⁶⁰ N. Elisseeff, “Fiziki Plan”, Çev. Elif Topçugil, *İslam Şehri*, ed. R. B. Serjeant, İstanbul, 1992, s. 137.

⁶¹ R. Keleş, *Eski Ankara’da Bir Şehir Tipolojisi*, Ankara, 1971, s. 139; Y. Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, (H.I-III/M.VII-IX), Ankara; TDV Yayınları, 1995, s. 113; Uğur Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)*, İstanbul, 1987, s. 156-158.

⁶²Cahen, *The Formation of Turkey*, s. 122.

göstermektedir. N. Göyünç, mescidin adını 1249'da üç Selçuklu sultanına atabey tâyin edilen Celâleddin Karatay'tan almış olabileceğini ifade etmektedir.⁶³ Osmanlı kayıtlarında da bunu doğrular şekilde mescidin atabey tarafından inşa edildiği geçmektedir.⁶⁴ O halde Atabey Mahallesi, adını bir süre Malatya'da bulunduğu anlaşılan Celâleddin Karatay'dan almıştır.

Malatya'da Atabey Mahallesinden başka Seyfeddin Sungur Mahallesi bulunmaktadır.⁶⁵ İlhanlıların 1330'larda Niğde valisi olan Seyfeddin Sungur'un adını taşıyan mahalle, Selçukluların son döneminde kurulmuş veya bu adı almış olmalıdır.

1560 tarihli Osmanlı tahrir kaydında Malatya'nın şehir merkezinde 32 mahallenin bulunduğu geçmektedir. Bu mahallelerin 29'u Müslümanlara 3'ü Gayrimüslimlere aitti.⁶⁶ E. Çelebi de Malatya'nın toplam 32 mahalleye sahip olduğunu, bunlardan 25'inde Müslümanların, 7'sinde Ermenilerin yaşadığını yazmaktadır.⁶⁷

Sonuç

Selçuklu hâkimiyeti ile birlikte Anadolu'nun Türkleşme sürecinde önemli adımlar atılmıştır. XI. yüzyıldan itibaren devam eden ve Moğol istilası akabinde Horasan ve Azerbaycan coğrafyasından yoğun bir şekilde gerçekleşen göçler ile bölgede Türk nüfusu artmıştır. Anadolu'da bir müddet hâkim gibi görünen kargaşa manzarası bilhassa yöneticiler tarafından izlenen sistemli iskân siyaseti neticesinde yerini huzur ve güvene bırakmıştır. Malazgirt zaferi ile nizama bağlanan yerleşim neticesinde şehirler, Türk toplum yapısı ile yeniden teşkil edildiler. Türk yerleşiminin kaçınılmaz olduğu şehirlerden Malatya, eski yerleşim yerinde, surlar içinde, Türkler tarafından yeniden kurulmuştur. Malatya'nın çehresi, büyük ölçüde değişerek hızla Türk kimliğine bürünmüştür. Şehrin yerleşim alanına baktığımızda önceki dönemlere ait eserler ve anıtlara dair hiçbir iz kalmamış, hemen hemen yok olmuştur. Böylece Türk iskânı ile birlikte Türk vasıflarının şehre hâkim olduğu açıkça görülmektedir.

⁶³ N. Göyünç, "Kanûnî Devrinde Malatya Şehri", *VII. Türk Tarih Kongresi*, C. II (25-29 Eylül 1970), Ankara: TTK, 1973, s. 659.

⁶⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 323 no'lu Evkâf Defteri, s. 6.

⁶⁵ O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1988, s. 50.

⁶⁶ Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, s. XIII.

⁶⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. IV, Nşr. Ahmed Cevdet, İstanbul, 1314, s. 10.

KAYNAKÇA

- Anonim Süryani Vekayinâmesi (Anonymous Chronicle)*, İng. çev. A. S. Tritton, “The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle” (January 1933), *JRAS*, Londra; *Haçlı Seferleri Vakayinamesi* (2005). I. ve II., Çev. Vedii İlmen, İstanbul.
- Arık, F. Şamil (1991). “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/26, 27-57.
- Aşan, M.B. (1989). *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskân İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)*, Ankara.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 323 no’lu Evkâf Defteri.
- Baykara, Tuncer (2004). *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: IQ.
- Baykara, T. (1975). “Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir”, *İ. Ü. Edebiyat Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*, VI, 75-104.
- Baykara, T. (1985). “Türkiye Selçuklularında İdarî Birim ve Bununla İlgili Meseleler”, *Vakıflar Dergisi*, XIX, 49-60.
- Baykara, T. (2001). “Selçuklu Devri Türk Şehrinin Temel Özellikleri”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler*, I. Cilt, Konya, 149-155.
- Baykara, T. (2006). “Türkiye Selçuklularında Şehir/Kent ve Şehirliler / Kentliler”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 275-291.
- Belâzurî (1956). *Fütûhu'l-Büldan*, Thk. Selahaddin el-Müneccid, Kahire; Çev. Mustafa Fayda, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Bezer, Gülay Ö (2000). “Selçuklular Zamanında Anadolu’da ve Civar Bölgelerde Kıtık”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 3, 7-22.
- Brooks, E.W. (1901). “Byzantines and Arabs in the Time of the Abbasids”, *The English Historical Review*, Vol. 16, No. 61.
- Cahen, Claude (1994). *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, 3. Baskı, İstanbul: E Yayınları, 1994.
- Cahen (2001). *The Formation of Turkey the Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, İng. çev. P.M. Holt, London.
- Can, Yılmaz (1995). *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı, (H.I-III/M.VII-IX)*, Ankara; TDV Yayınları.

- Can, Y. (2002). "Anadolu Öncesi Türk Kenti", *Türkler*, C. III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 219-234.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Darkot, B(1997). "Malatya", *İA*, VII, İstanbul: MEB Yayınları, 225-232.
- Demir, Mustafa (2003), "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Şehirleşmesi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S: 16, 61-82.
- Durmuş, İlhami (2007). *İskitler*, İstanbul: Kaynak Yay.
- Ebül-Ferec (1941). *Tarihi Muhtasarüddüvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul.
- Ebül-Ferec (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK.
- Elisseeff, N. (1992). "Fiziki Plan", Çev. Elif Topçugil, *İslam Şehri*, ed. R. B. Serjeant, İstanbul.
- Evliya Çelebi (1314). *Seyahatnâme*, C. IV, Nşr. Ahmed Cevdet, İstanbul.
- Göyünç, Nejat (1985). *Malatya'dan Görüş*, İstanbul.
- Göyünç, N. (1973). "Kanûnî Devrinde Malatya Şehri", *VII. Türk Tarih Kongresi*, C. II (25-29 Eylül 1970), Ankara: TTK, 654-659.
- Grousset, R. (2005). *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yayınları, 467.
- Honingmann, E. (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul.
- Honingmann, E (1997). "Malatya", *İA*, C. VII, İstanbul, MEB Yayınları, 232-239.
- Honingmann, E. (1991). "Malatya", *The Encyclopedia of Islam*, C. VI, Leyden, 230-231.
- İbnü'l-Adim (1986). *Bugyetü't-Taleb fi Tarihî Haleb*, C. I, Nşr. Fuad Sezgin, Frankfurt.
- İbnBîbî (1956). *el-Evâmirü'l-Alâiyyefi'l-Umûri'l-Alâiyye*, Tıpkı Basım, Önsöz ve Fihristi Haz. Adnan Sadık Erzi, Ankara: TTK.
- İbnü'l-Esir (1965-66). *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. V, VIII, X,Thk. Halil Me'mun Şiha, Beyrut; Türkçe Çev. Yunus Apaydın, Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1986-87.
- İbnŞihne (1909). *ed-Dürü'l-Muntehab fi Tarihî Memleketi Haleb*, Nşr. Yusuf b. Elyan Serkised-Dımaşkî, Beyrut.
- İbnTagrıberdi (1929). *en-Nücum en-Nücumu'z-Zâhire fi Mısırve'l-Kahire*, I, Thk. Cemâleddin Şeyyâl Fehim Muhammed Şeltut-İbrahim Ali Tarhan, Kahire.

- Kanat, Cüneyt (2000). “Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica eden Uyratlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XV, İzmir, 105-120.
- Kafesoğlu, İbrahim (1987). *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Millî Kültürü*, 4. Baskı, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1953). “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti”, *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 259-274.
- Keleş, Ruşen (1971). *Eski Ankara’da Bir Şehir Tipolojisi*, Ankara.
- Koca, Salim (2007). “Diyâr-ı Rûm’un (Roma Ülkesi=Anadolu) “Türkiye” Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü”, *SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, 1-53.
- Koç, Yunus (2006). “Anadolu Selçukluları Döneminde Türkiye’de Yerleşme ve Nüfus”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 241-247.
- Kopruman, K. Yaşar (2005). “Abbâsiler Zamanında Bizans Sugûrunda Türklük Faaliyetleri”, *Makaleler*, Yay. Haz. E. S. Yalçın, A. Çetin, Ankara: Berikan Yay., 331-346.
- Köprülü, M.Fuad (1972). *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara.
- Köprülü, M.F. (1979). “Avşar”, *İA*, II, İstanbul: MEB, 28-38.
- Kuban, Doğan(1968). “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, VII, İstanbul, 53-73.
- Kurat, A.Nimet (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri Tarihi*, Ankara: TTK.
- M’Elderry, R.K.(1909). “TheLegions of the Euphrates Frontier”, *The Classical Quarterly*, 3/1, 44-53.
- Melikoff, I. (1965). “Dânişmendids”, *The Encyclo padedia of Islam*, II, Leyden.
- Minorsky, V.(1948). “Tamim b. Bahr’s Journey to the Uighurs”, *BSOAS*, 12/2, 275-305.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (1995). *Camii’-d-Düvel, Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, Çev. A. Ağırakça, İstanbul: İnsan Yay.
- Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş, Türklerde Köy ve Şehir Hayatı*, C. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Özaydın, A. (1993). “Dânişmendliler”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul, 121-140.
- Pirene, H. (2005). *Ortaçağ Kentleri*, Çev. Şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ramsay, W.M. (1960). *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul: MEB Yayınları.

- Reşidüddin Fazlullah (1373hş). *Câmiu't-Tevârih*, C. I, Nşr. Muhammed Ruşen-Mustafa Musevî, Tahran.
- Roux, J.P. (1994). *Aksak Timur İslamın Kutsal Savaşçısı*, Çev. Ali Rıza Yalt, İstanbul.
- Runciman, S. (1992). *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Çev. Fikret İşıltan, 2. Baskı, Ankara: TTK.
- Schiltberger, J. (1997). *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, Çev. Turgut Akpınar, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yay.
- Selçuk, Ali (2008). *Ağaçeri Türkmenleri Tahtacılar*, IQ: İstanbul.
- Sevim, Ali (2000). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara: TTK.
- Simon de Saint Quentin (2006). *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı.
- Solmaz, Sefer (2002). "Dânişmendliler", *Türkler*, C. 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 430-451.
- Sümer, Faruk (1994). *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara: TTK.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*, 5. Baskı, İstanbul.
- Sümer, F. (1962). "Ağaç-Eriler", *Belleten*, XXVI/103, 521-528.
- Sümer, F. (1988). "Ağaçeriler", *TDVİA*, I, İstanbul, 460-461.
- Süryanî Mihail Vekainâmesi* (1944). II, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK'da yayınlanmamış nüsha.
- Tanyeli, U. (1987). *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)*, İstanbul.
- Togan, Z. Velidî (1946). *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul.
- Turan, Osman (1973). *Türkler Anadolu'da*, İstanbul: Hareket Yay.
- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 2. Baskı, Ankara: TTK.
- Turan, O. (1997). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Târihi*, 4. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (1988). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, (2000), Çev. Hrant Andreasyan, 3. Baskı, Ankara: TTK.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 4. Baskı, Ankara: TTK.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 4. Baskı, TTK.

- Ünal, O. (1980). *Horasan'dan Anadolu'ya Türkiye Tarihine Giriş*, Ankara.
- Varlık, M.Ç. (1974). *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara.
- Varlık, M.Ç. (1989). "Germiyan Oğulları", *DGBİT*, C. VIII, İstanbul: Çağ Yayınları, 487-524.
- Yazıcızâde Âli (1902). *Tevârih-i Âli Selçuk (Histoire Des Seldjoucides D'Asie Mineure)*, Nşr. M. Th. Houtsma, Leyden.
- Yıldız, H.D. (2000). *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul.
- Yinanç, M.H. (1944). *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I*, İstanbul.
- Yinanç, M.H.(1341). "Maraş Emirleri", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 8/85,81-100.
- Yinanç, R.,Elibüyük, M. (1983). *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*, Ankara.
- Yuvalı, A. (Ocak 1986). "Fırat Havzasının Türk Tarihindeki Yeri", *Türk Kültürü*, XXIV/273, 1-10.